

TINE KURENT
 Oddelek za arhitekturo FAGG
 Ljubljana

UDK 72—05:72.032.6

ARHITEKT JOŽE PLEČNIK IN ARHITEKTURA ANTIKE

Abstract: Jože Plečnik (1872—1957), the founder of Slovenian modern architecture, was the first to repudiate the Secessionist modernism and to return to classical architectural principles. He foresaw the decline of the „modern international“ architecture, which collapsed in the early eighties, and anticipated the present architectural revival, seeking roots in antiquity.

Dediščina antike nista samo latinščina in grščina ter vse misli napisane v teh jezikih, ampak tudi jezik arhitekture, ki jo danes imenujemo grška, rimska, helenistična, romanska in renesančna. Tem arhitekturam lahko dodamo tudi arhitekturo, ki se zdaj rojeva in katere osamljeni predhodnik je bil arhitekt Jože Plečnik¹, začetnik slovenske moderne arhitekture. Čeprav je kot modernist v krogu Secesije² dosegal izjemne uspehe³, se je odvrnil od tedanje moderne in se naslonil na izročilo antike. V to smer ga je napotila že *Prix de Rome*⁴, njegovo razočaranje nad secesijo, ki se je kmalu izpela, ter študij klasičnih spomenikov in kompozicijske teorije starih mojstrov.

Da bi ocenili vpliv antike na Plečnika, moramo pregledati kje se je učil in kaj je sam učil ter analizirati njegovo arhitektonsko kompozicijo.

¹ Jože Plečnik (1872—1957). Glej: F. Stelè, *Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898—99*, Slovenska matica, Ljubljana, 1967. — D. Grabrijan, *Jože Plečnik in njegova šola* Obzorja, Maribor, 1968. — L. Gostiša, *Arhitekt Jože Plečnik*, katalog spominske razstave, Ljubljana, 1968. — M. Pozzetto, *Jože Plečnik e la scuola di Wagner*, Alba editrice: Torino, 1968. — J. Omahen, *Izpoved*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1968. — D. Prelovšek, *Josef Plečnik, Wiener Arbeiten von 1897 bis 1914*, Edition Tusch, Wien, 1979. . . M. Pozzetto, *La scuola di Wagner 1894—1912*, Comune di Trieste, 1979. . . M. Mušič, *Jože Plečnik*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1980. — F. Stelè, A. Trstenjak, J. Plečnik, *Architectura perennis*, Mestna občina ljubljanska, 1941. . . — J. Plečnik, F. Stelè, *Napori*, SAZU, Ljubljana, 1955.

² Plečnik je postal član Secesije leta 1901.

³ Zacherlova palača, 1903—1905. Hl. Geist Kirche, 1910—1913. V letih 1912—1913 je bil Plečnik trikrat po vrsti predlagan za Wagnerjevega naslednika na dunajski Akademiji lepih umetnosti, toda protislovanski véto je imenovanje znal preprečiti. Leta 1913 mu je nastojajoča Akademija lepih umetnosti v Beogradu ponudila vodstvo, a ga je odklonil. Prav tako je odklonil katedro na češki Akademiji leta 1920. Naslednje leto pa je sprejel mesto profesorja arhitekture na novi ljubljanski uni-verzi.

⁴ *Staatsreisestipendium* leta 1898 je Plečniku omogočila študij italijanske arhitekture in potovanje po Franciji.

Pot po Italiji je Plečniku razkrila antiko in renesanso, pisanje velikih mojstrov, Albertija, Palladija, Vignole, Scamozzija in zlasti Vitruvija⁵ pa mu je utrdilo kompozicijsko teorijo.

Svoje učence je Plečnik uvajal v kompozicijo s programi, z risanjem strebernih redov po Vignoli, s študijem Vitruvija in z lastnim naukom. Njegov učenec Janko Omahen nam v svojih spominih izpoveduje, kako je profesor Plečnik učil Franceta Tomažiča: Najprej ga je hotel vpeljati v izvedbo nekega arhitektonskega načrta in nato vzbuditi v njem ljubezen do klasičnih gradiv. Tu se je spomnil predvsem marmorja. Prav zato mu je tudi dal knjigo Vitruvija *De architectura*, da bi ga še ta prepričal in pridobil za lepoto klasičnih gradiv. . . Potem ga je profesor vprašal kar naravnost, kako kaj Marcus Vitruvius Pollio „Gospod profesor, pa to je čudovito branje,“ mu je odgovoril Tomažič, „kdo bi si mislil, da so znali že takrat ljudje tako opazovati naravo in iz teh opazovanj črpati zaključke, ki so jih pozneje sprejemeli brez pomislekov in brez ugovorov v svoj abecednik graditve. Kako je Vitruvij sam spoznal, kaj vse mora arhitekt znati, če hoče graditi pravilno in zdravo!“ Profesor si ni mislil, da bo Vitruvij pri upornem učencu deležen tako čudovitega sprejema. Zadovoljen je bil, saj je dosegel več, kakor je pričakoval... „Kako ste že rekli o tistih elemntih, dragi gospod Tomažič?“ „Kako spretno lušči Vitruvij iz omenjenih štirih elementov, ognja, vode, zraka in zemlje dobre in slabe strani... in iz vsega tega trdo postavlja zahtevo, kako je treba izbirati stavbišče, kao postavljati hiše in obračati ulice, da ne odpirajo proste poti vdirajočim vetrovom, in seveda, kam in kako je treba postavljati mesta.“ „ In kako je treba ojačevati glas v odprtih gledališčih,“ je dejal Tomažič, vendar mu profesor ni pustil nadaljevati, ker je še sam ujel misel, ki jo mora prav zdaj povedati, da ne zgubi pomena in veljave. „In kako je človek merilo vsega in kako so važna medsebojna razmerja posameznih elementov. Vidite, dragi gospod Tomažič,“ je spet povzel profesor... „to kar so dognali ti misleci, sistematiiki in oblikovalci in kar so obenem spoznali za dobro, so prevzeli vsi po vrsti, cela doba. Zato so bili ti stari lepi časi tako *sicher im Griff und Stil*. Ti ljudje so zgrabili in postavili. Danes pa je vsak od nas *ein Gottsucher*. Mogoče bo bolje, ko se doba umiri... Srčno me veseli,“ je nedaljeval profesor, „da počasi se spoznavate večne zakonitosti, ki so v arhitekturi in o katerih ni mogoče razpravljati, ampak jih je treba kar sprejeti. Vsakokratni poskusi, kako te zakonitosti izražati v stvarni obliki, pa so na voljo človeku in njegovemu navdihu. Toda okrog tistih zakonitosti se prepleta *der Ewigkeitsgedanke*. Te zakonitosti

⁵ Leone Batista Alberti, 1404—1472, *De architectura*. — Andrea Palladio, 1518—1580, *I quattro libri dell'architettura*. — Giacomo Barozzi de Vignola, 1507—1573, *Gli ordini d'architettura*. — O. B. Scamozzi, *Le fabbriche e i disegni di Andrea Palladio*. — Marcus Vitruvius Pollio, prvo stoletje našega štetja, *De architectura libri decem*. — S tem seznamom ne mislim trditi, da je to vsa Plečnikova literatura. Plečnik se je zanimal za stroko od kitajske do Viollet-le - Duca. Ni pa maral za moderno, za Le Corbusiera, Perreta, Bauhaus.

je zbrala antika in tudi Vitruvij, podala sta nam jih v oblikah, ki so še danes podlaga arhitekturi. Antika nam je pokazala pot, po kateri še danes hodimo in bomo hodili vse čase. Zato tudi je antika podlaga vsemu⁶.”

S svojim občudovanjem antične arhitekture je Plečnik nujno moral trčiti od nastajajočo moderno: „Antika, ali ni to nekaj lepega, nekaj resnično popolnega? In tu ni nobenega železobetona in kljub temu je v njej toliko božanskega! Podlaga je renesansi, ki jo nosim še danes k možganih in kosteh in ki je je polna vsa naša kri⁷.” Plečnikovo dosledno odklonilno stališče do moderne tehnike je bilo, seveda, reakcionarno, toda razumljivo spričo njegove zaskrbljenosti za višje vrednote v arhitekturi: „Vprašam, kaj smo s tehniko pridobili? Elektrifikacija, inštalacija, kanalizacija ne rešuje te današnje umetniške stiske. Ne ustvarja perspektiv za lepšo prihodnost. Ne, ne, katastrofa Evrope je neizbežna⁸.” „Samo utilitarnost stanovanjskega stroja⁹ človeka ne more trajno zadovoljiti. Arhitektura ga vzgaja estetsko in moralno¹⁰.” „Mi Slovenci moramo pričeti pri temelju, če hočemo postati res konstruktivni člen v družbi z drugimi narodi. Zato vidim rešitev samo v študiju antike. Samo tako nam bo mogoče vrniti tribut za kulturno, ki smo jo prejeli od Romanov in Germanov¹¹.” Ob sedanji zavoženosti mednarodne moderne, v kateri je tehnika preglasila umetnost, vidimo, da je Plečnikova skrb za arhitekturo bila upravičena. Nekdanje vsesplošno navdušenje mladih za moderno¹² in današnje skesano vračanje k virom sta se dajala po Evropi več kot pol stoletja. Sam sem doživljal v Angliji razprave med *Vitruvius go home* in *Vitruvius, come back*.

Plečnik je bil med prvimi na svetu ki so se odvrnili od moderne in se odločno, z besedo in dejanjem, usmeril po principih antike. Med njimi so se mu zdeli najbolj pomembni modularne mere, proporcije, klasični gradbeni členi in simbolična števila¹³.

Med principi kompozicije Plečnik najbolj poudarja modularne mere: „Merilo je glavna stvar! Doseči ga je mogoče samo po dolgem študiju... Primerjalno merilo bodi človek¹⁴!” Kot modul je Plečnik uporabljal mero moža, to je 1,70 m ali Prešernovih „pet čevljev palcev pet”, na primer v kompoziciji cerkve v Bogojini in

⁶ J. Omahen, *op. cit.*, str. 163—165.

⁷ J. Omahen, *op. cit.*, str. 223.

⁸ J. Omahen, *op. cit.*, str. 175.

⁹ Referenca na Corbusierovo *machine à habiter*.

¹⁰ J. Omahen, *op. cit.*, str. 223.

¹¹ J. Omahen, *op. cit.*, str. 88.

¹² Tudi Plečnikovi učenici so bežali h Corbusieru.

¹³ T. Kurent, Red in simbolizem v merah Plečnikove Bogojine. — *Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo* 1928. — T. Kurent, Plečnik in genius loci. — *Zbornik* 1982. — T. Kurent, Simbolizem v Plečnikovih prevodnih iz Prešerna, Cankarja, Zupančiča, Seliškarja in rekel v arhitektonski jezik. — V: *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku* 2, Filozofska fakulteta, 1983.

¹⁴ D. Grabrijan, *op. cit.*, str. 89—90. Plečnik ponavlja za Protagaro, Platonom in Vitruvijem misel 'človek je merilo vseh reči'.

cerkve Sveti Ante v Bosanski Dolini. Poleg tega mu kot modul služita tudi meter in opečni modul ter njune *partes*¹⁵.

Plečnikovo obvladanje proporcij ni le v njegovi izjemni nadarjenosti, ampak tudi v znanju. Poznal je ne le tehnično najenostevnejši in zato tudi med laiki znani zlati rez, ampak tudi tako rafiniranost, kot je sibmioza proporcij s koeficientom 2,375 in s koeficientom 2. Ta kombinacija uravnava njegovo Zacherlovo palačo na Dunaju in njegovo razširitev cerkve v Bogojini¹⁶.

Plečnik je znal komponirati klasične člene v nove celote. Pri tem sta najpomembnejša steber, za katerega je dobil principe pri Vignoli, in strebrišče, katerega se je učil iz Albertijevih knjig. Bilo bi zanimivo poiskati vzore za vse Plečnikove arhitektonske člene.

Vpliv antike na Plečnikovo arhitekturo se kaže tudi v rabi izbranih števil in v rabi oblik peterih elementov. Tako števila¹⁷ kakor tudi elementi imajo izvor v arhitektskem pripomočku, ki ga danes poznamo le še v različnih shemah. Eno takih shem, znano kot *Homo quadratus*¹⁸, je opisal Vitruvij, druga pa je Leonardova risba moža v kvadratu in krogu¹⁹; oblike iz te sheme večkrat opisuje Platon in so znane kot petero oziroma četvero elementov²⁰. Shema je poznana in z opisi ali upodobitvami razširjena po vsej Evraziji. Tako na Kitajskem²¹ kot v Indiji²² poznamo variante moža v kvadratu in raznovrstne prikaze oblik peterih elementov. Iz sheme izvirajoča števila so zaradi simboličnega pomena vgrajevali v mere arhitektonske kompozicije azijskih kultur, pri nas pa jih najbolj poznamo v kompoziciji rimskih mest²³, romanskih zgradb²⁴, v Rabelaisovih zbadljivkah²⁵ in v kompoziciji Plečnikove Bogojine²⁶.

¹⁵ Opečni modul zidaka stare oblike meri 0,30 m. Plečnikove *partes* so polo vica, četrtna, osmina in tako naprej.

¹⁶ T. Kurent, Plečnik in genius loci.

¹⁷ E. Read Sunderland, Symbolic Numbers and Romanesque Church Plans. — *Journal of the Society of Architectural Historians* XVIII, 1959, pp. 94—103.

¹⁸ Vitruvius, *De architectura*, III, I.

¹⁹ Leonardo da Vinci, 1562—1518, je narisal svojega moža po Vitruvijevem opisu.

²⁰ Plato, 427?—347, večkrat omenja samo štiri elemente, na primer v *Zakonih*, X, 889 b, vseh pet pa našteje v *Epinomis*, 984 b. Oblike elementov pa je opisal v *Timaju*, 31 b sq.

²¹ M. Granet, *La pensée chinoise*, Éditions Albin Michel, 1968.

²² Indijska *Charvaka* pozna samo štiri elemente. Glej V. Ferm, *A History of Philosophical Systems*, Littlefield, Adams and Co, Totwa, New Jersey, 1968.

²³ T. Kurent, Preferred Numbers in Modular Sizes of Emona. Diocletian's Palace, and Mogorjelo. *Archeološki vestnik*, XXXI, 1980, pp. 113—131.

— T. Kurent, The Vitruvian Man in the Circle, the Five Platonic Elements, and the Preferred Numbers in Ancient Architecture. *Živa antika*, 31/1—2, 1981, str. 233—263.

²⁴ K. J. Conant, *Cluny*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, Mâcon, 1968, poglavje Dimensions systématiques et symboliques, — T. Kurent, *Kozmogram romanske bazilike v Strični*, *Cosmogram of the Romanesque Basilica at Stična*, Univerza v Ljubljani, 1978.
— T. Kurent, Cosmogramma della Basilica Romanica di Stična. *Critica d'arte* XLV, 172—174, str. 3—39.

Po oblikah petero elementov, po kvadratu, krogu, trikotniku, polmesecu in mandorli se zagledujeta tibetanska stupa in džamija osmanskega tipa, pa tudi fasada Plečnikovega slovenskega parlamenta in Plečnikov spomenik NOB v Trnovem.

Povedano nikakor ne sme pustiti vtisa, da se je Plečnik preveč togo držal principov: „Nisem mnenja, da morate prek zakonov estetike. Zakon morate gledati, ker brez njega se na da ustvarjati, ali se ne smete dati od njega ovirati, kajti brez svobode ni ustvarjanja²⁷“ Tudi ne smemo misliti, da se je omejeval samo na antiko. Znal se je učiti tudi pri tujih arhitekturah, na primer pri španski²⁸, pri kitajski²⁹, in pri domači³⁰. Toda osnova Plečnikovega dela je bila antika: „Antika nam je pokazala pot, po kateri še danes hodimo in bomo hodili vse večne čase³¹. „Klasika je edini popoln in zaokrožen slog. Kje naj se sicer učimo risbe in mere“³²?

Plečnik ni bi zgolj epigonski klasicist, ampak arhitekt, ki je razvijal antično arhitekturo naprej za domačo rabo, ne s kopiranje antičnih elementov, ampak z rabo kompozicijski zakonitosti, kot jih je razvila antika. Zato je po končnem polomu moderne³³ naen-

— L. Muhič, Izbrana števila rotunde v Selu. *Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo* 1982, Ljubljana, 1983.

²⁵ F. Rabelais, (1494?—1553), v knjigi *Gargantua et Pantagruel*, smeši med drugim tudi nekatera mistična števila.

²⁶ T. Kurent, Red in Simbolizem v merah Plečnikove Bogojine. *Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo* 1982.

²⁷ T. Kurent, Simbolizem v Plečnikovih prevodih iz Prešerna, Cankarja, Župančiča, Seliškarja in rekel v arhitektonski jezik. *Zbornik* 1982.

²⁸ J. Omahen, *op. cit.*, str. 177.

²⁹ J. Omahen, *op. cit.*, str. 102.

³⁰ D. Grabrijan, *op. cit.* str. 77.

³¹ J. Omahen, *op. cit.*, str. 49—59.

³² J. Omahen, *op. cit.*, str. 165

³³ D. Grabrijan, *op. cit.*, str. 131.

³⁴ Tom Wolfe, On Modern Architecture, From Bauhaus to Our House. *Harpers*, June and July 1981.

— P. Goldenberg, Why Modernist Architecture Lost Face. *The New York Times*, February 28, 1982.

— A. L. Huxtable, Arhitektura na raskrsnici. *Pregled*, 216, 1981.

³⁴ Petkovšekovo nabrežje. Zaključno poročilo javnega anketnega republiškega natečaja za ureditev Petkovškovega nabrežja v Ljubljani. *ab*, 52—54, junij 1981.

— Gi. Gr., Josef Plečnik a Lubiana e l'appologia di una nazione Etrusca. *Parametro*, dicembre, 1981.

— Daniele Vitale, Note sul moderno. J. Plečnik e E. A. Plische. *Casabella*, 476—477, 1982.

— Boris Podrecca, Jože Plečnik. *Casabella*, 467—477, 1982.

— B. Rotar, Mehanika organov in mehanika gospostva ali: kje je sedež duše. *Problemi* 11/81—1/82 in *Problemi* 4—6, 1982.

— T. Kurent, Četrtr tisočletja znanosti v konstruiranju. *Razgledi po svetu*, 14. maja 1982.

— P. Krečič, Novo zanimanje, drugačno videnje. *Delo*, 6. 11. 1982.

— P. Krečič, *Urbanistični načrti za Ljubljano Jožeta Plečnika*. Arhitekturni muzej Ljubljana, 1982.

— Darinka Kladnik, Pečat klasičnega jezika arhitekture. *Dnevnik*, 8. I. 1983.

krat postal izjemno zanimiv za današnjo arhitekturo, ki se spet vrača k virom³⁴. Plečnikovega dela ni mogoče strpati v ta ali oni — izem, ker je preširoko in brezčasno. Lahko ga imenujemo *architectura pe-remnis*.

SUMMARY

T. Kurent: ARCHITECT JOŽE PLEČNIK AND THE ARCHITECTURE OF ANTIQUITY

Jože Plečnik (1872—1957), the founder of the Slovenian modern architecture, was the first to repudiate the Secessionist modernism and to return to classical architectural principles. His study of monuments of Antiquity and Renaissance and of the texts by Vitruvius, Palladio, and Vignola, transformed him in an eclectic classicist. He used to preach his belief in the laws of classical composition to his students: 'The Antiquity is showing the way we are to follow and will follow in all times. That is why the Antiquity is the basis of everything.'

Plečnik was the first to foresee the decline of the modern international architecture, which collapsed in the early eighties, and to anticipate the present architectural return to the roots: 'What, I am asking you, did we get from the mere technique? Electrification, installation, canalisation, do not solve the present impasse in the arts. No, no, the catastrophe of Europe is unavoidable!' With words and deeds he adopted the principles of Antiquity: 'We Slovenians must begin at the basis if we intend to become a constructive member in the society of nations. Therefore, I see the solution only in the study of Antiquity'.

Plečnik used the basic principles of Antiquity in his architecture: the modular sizes, proportions, classical building parts, and symbolic numbers. The return of postmodernism to the origins revived the interest in the Plečnik's art.